

İslam'da Kölelik Ve Esirlik Kavramsal Bir Analiz

— muhammed-ridvan-kaya · 25 Mayıs 2026

Kölelik, insanlık tarihinin en karanlık uygulamalarından biri olarak pek çok medeniyette varlık göstermiştir. İslam'ın bu meseleyle ilişkisi ise yanlış anlaşılmış, ayetler bağlamından kopararak sunulmuş ve tarihsel gerçeklikten uzak biçimlerde yorumlanmıştır. Oysa İslam'ın köleliğe yaklaşımını doğru kavrayabilmek için önce Kur'an'da kullanılan kelimelerin anlam derinliğini, ardından bu kelimelerin hangi tarihsel ve sosyal bağlamda yer aldığını anlamak gerekmektedir.

Temel Kavramların Anlam Çerçevesi

İslam'da köleliğe delil gösterilen ayetlerin büyük çoğunluğu, aslında Arapça kelimelerin yanlış çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ilgili kelimeleri etimolojik açıdan incelemek, meselenin doğru kavranması için zorunludur.

Abd (عبد) kelimesi, ibadet kelimesiyle aynı kökten türemekte olup "hizmet etmek, kulluk etmek" anlamını taşır. Klasik Arapçada bu kelime özgür insanı da tanımlamak için kullanılmış; kölelikle özdeşleştirilmesi sonraki dönemlerin bir yansımasıdır. İbad (عباد) ve eme (أمة) kelimeleri sırasıyla erkek ve kadın hizmetkarları ifade eder; ancak bu ifadeler de özgür bireyler için kullanılan kavramlardır. Gerçek anlamda köleliğe işaret eden kelimeler ise rakabe (رَقَبَة) ve er-rikab (الرِّقَاب) 'dır. "Rakabe" bir malın sahipliği ya da mülkiyeti anlamında kullanılırken, "er-rikab" boyunduruk altındaki kişiyi ifade eder. Bu iki kelimenin de Kur'an'daki kullanım amacı, köleliği meşrulaştırmak değil; aksine esaretten kurtuluşu teşvik etmektir.

Esir (أسرى) kelimesi ise kölelikten tamamen farklı bir kavramı karşılar. Savaşta ele geçirilen kişileri ifade eden bu terim, Kur'an'ın öngördüğü çerçevede fidye karşılığı ya da karşılıksız olarak serbest bırakılmayı öngörür. Dolayısıyla esirlik ve kölelik, İslam hukuku içinde birbirinden ayrı ele alınması gereken iki farklı kurumdur.

Kur'an'ın Köleliğe Yaklaşımı: Meşruiyet Değil, Kaldırma

İslam'ın köleliği meşrulaştırdığı iddiasının en zayıf noktası, Kur'an'daki ilgili ayetlerin bütününe bakıldığında ortaya çıkar. Bu ayetlerin tamamı, köleliği onaylamak yerine onu aşamalı biçimde ortadan kaldırmaya yönelik bir yol haritası çizer.

Nisa Suresi 92. ayet, kazaen adam öldürmenin kefareti olarak "tahrîru rakabe", yani bir boynu özgürlüğe kavuşturmayı öngörür. Maide Suresi 89. ayet, yemin bozmanın kefareti olarak aynı yükümlülüğü getirir. Mücadele Suresi 3. ayet, cahiliye döneminden kalan "zihar" uygulamasını eleştirirken bu yanlışlığı gidermenin yolu olarak yine esir azadını önerir.

"Ve eşlerine zihar eden sonra söylediklerinden dönenler onunla temas etmeden önce bir boynu özgürleştirmeliler."(Mücadele Suresi 3. ayet)

Bakara Suresi 177. ayet, iyiliğin ve takvanın tanımını yaparken boyunduruk altındakilere yardımı bu tanımın ayrılmaz bir parçası sayar.

"Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz takva değildir. Fakat takva kişinin Allah'a ve ahiret gününe ve meleklerle ve kitaba ve nebilere inanmasıdır. Ve sevdiği malını yakınlarla ve yetimlere ve yoksullara ve

yolda kalmışlara ve isteyenlere ve boyunduruk altında olanlara vermek, salatı dosdoğru kılmak, zekatı vermek, andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirmek zorluklarda ve zararda ve felaket zamanında sabretmektir. İşte onlar doğru söyleyen kimselerdir. Ve işte onlar takva sahipleridir."(Bakara Suresi 177. ayet)

Tevbe Suresi 60. ayet ise zekat ve sadakanın sarf yerleri arasında fı'r-rikab ifadesini zikreder; bu da devlet kaynakları dahil toplumsal servetin esaret altındaki bireylerin özgürleştirilmesine tahsis edilmesini anayasal bir ilke olarak belirler.

"Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere ve onun üzerinde çalışanlara ve kalpleri yakınlaştırılmaya çalışanlara ve boyun altındakilere ve borçlulara ve Allah yolu ve yol oğlundadır. Ve Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir." (Tevbe Suresi 60. ayet)

Tüm bu ayetlerde dikkat çekici olan husus şudur: Kur'an, her defasında esareti sürdürecektir bir yol değil, onu kırarak bir çıkış kapısı göstermektedir. Bu tutarlılık, tesadüfi değil; bilinçli bir özgürleştirme stratejisinin yansımasıdır.

Tevhid ve Kölelik Çelişkisi

İslam'ın dini temeli olan tevhid inancı, yalnızca Allah'a kulluk edilebileceğini ve başka hiçbir varlığa teslimiyetin meşru olmadığını açıkça ortaya koyar. Bu ilke, köleliği salt hukuki bir mesele olmaktan çıkarıp teolojik bir imkansızlığa dönüştürür.

Ali İmran Suresi 79. ayet bu gerçeği doğrudan dile getirir:"Allah'ın ona kitap ve hüküm ve nebilik vermesinden sonra bir beşerin insanlara Allah'ı bırakıp bana hizmet edin demesi yakışmaz. Fakat okumuş olduğunuz ve öğretmiş olduğunuz kitap gereğince Efendinize adanan olun." Hiçbir nebi, insanlara kendisine kulluk etmelerini söylememiştir; zira insanı başka bir insana bağlamak, Allah'ın birliğiyle doğrudan çelişir. Fatıha Suresi 5. ayet de "Ancak sana hizmet ederiz ve ancak senden yardım dileriz" diyerek kulluğun yalnızca Allah'a ait olduğunu, bunun dışındaki her türlü boyun eğişin insan onurunu zedelediğini ilan eder.

Nahl Suresi 75. ayet ve Zümer Suresi 29. ayet ise alegorik anlatımlarla bu mesajı pekiştirir.

"Allah, başkasının mülkünde olan hiçbir şeye gücü yetmeyen bir hizmetkâr ve katımızdan güzel rızık ile rızıklandırıp ondan gizli ve açık infak eden bir kimseyi örnek verir. Bunlar eşit olur mu? Övgü Allah'a mahsustur fakat çoğu bilmezler."(Nahl Suresi 75. ayet)

"Allah ortakları anlaşmazlık içinde olan bir adam ve yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı örnek verdi. İkisinin durumu eşit midir? Övgü Allah'a mahsustur. Ama onların çoğu bilmiyorlar." (Zümer Suresi 29. ayet)

Başkasının boyunduruğu altında olan ile yalnızca Allah'a bağlı olan kişinin eşit tutulamayacağı vurgulanır. Bu kıyaslanmanın işaret ettiği sonuç açıktır: İnsan, özgürlüğünü yalnızca Allah'a bağlanarak gerçek anlamda kazanır; her türlü beşeri kölelik ise bu özgürlüğe aykırıdır.

Kur'an'da Kadın Meselesi ve "Cariye" Kavramının Dönüşümü

İslam'ın kadın köleliğini meşrulaştırdığı iddiasının temelinde büyük ölçüde "cariye" kavramının yanlış anlaşılması yatmaktadır. Oysa Arapça "جَارِيَةٌ" (cāriya) kelimesi, "c-r-y" kökünden türemiş olup asıl anlamı "akan, yürüyen, hareket eden"dir. Bu kök, başlangıçta "genç kız" veya "hareket eden kadın" anlamında tarafsız ve özgür bir kimliği ifade etmekteydi. Kavramın anlam kayması, Nebimiz Muhammed'in

vefatından sonra gerçekleşmiştir. Kölelik düzeninin toplumsal pratikte yaygınlaşmasıyla birlikte "cariye", özgür bir kadını değil esir ya da köle kadını tanımlayan bir terime dönüşmüştür. Bu dönüşümün ardında Roma hukukunun etkisi de belirleyici bir rol oynamıştır. Roma'da "concupina" terimi, hukuken eş statüsünde sayılmayan, evlilik dışı ilişkilerde bulunan kadını tanımlamak için kullanılmaktaydı. Bu anlayış, İslam dünyasının Roma kültürüyle temas ettiği dönemde Arap diline ve bazı İslami kaynaklara sızdı; "cariye" kelimesi de zamanla bu kültürel kirlenmenin etkisiyle "seks kölesi" anlamına kaydırıldı. Burada kritik bir gerçeği hatırlatmak gerekir: Kur'an'da "cariye" kelimesi hiç geçmemektedir. Pek çok mealde "mâ meleket eymânuhum" ifadesi "cariyeleriniz" ya da "kadın köleleriniz" biçiminde aktarılır; ancak kelimenin kelime kelime çevirisi "yeminlerinizin sahip olduğu kişiler" demektir. Bu ifade bütüncül bir Kur'an okumasında evlilik akdi ve nikah sözleşmesiyle kurulan meşru birlikteliği tanımlar; kölelik kurumunu değil.

Nur Suresi 32. ayet, aradaki farkı açıkça ortaya koyan güzel bir örnektir. "İbad" ve "ima" kelimeleriyle karşılanan erkek ve kadın hizmetkarların evlendirilmesi teşvik edilir. Bu teşvik, söz konusu bireylerin topluma eşit bireyler olarak entegrasyonunu ve aile kurma haklarının teslimini amaçlar; bir kölelik kurumunun sürdürülmesini değil.

"Ve aranızdan bekarları ve salih hizmetkâr erkeklerinizi ve hizmetkâr kadınlarınızı evlendirin. Eğer yoksul iseler Allah onları zengin eder. Ve Allah'ın lutfu geniştir, her şeyi bilendir."(Nur Suresi 32. ayet)

İslam'ın Aşamalı Özgürleştirme Stratejisi

İslam'ın köleliği bir anda ve doğrudan yasaklamamış olması, zaman zaman bu dinin köleliğe göz yumduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Oysa bu aşamalı yaklaşım, derin bir sosyal, psikolojik ve hukuki hesabın ürünüdür.

Sosyal boyutuyla değerlendirildiğinde, yedinci yüzyıl Arabistan'ında kölelik ekonomik ve toplumsal yapının temel direklerinden birini oluşturuyordu. Bu düzeni aniden yıkmak, kölelerin de dahil olduğu geniş kitleleri ciddi bir ekonomik kaosa sürükleyebilirdi. İslam, yemin kefareti ve adam öldürme gibi bireysel yükümlülükler aracılığıyla köle azadını sistematik bir zorunluluk haline getirdi; böylece toplumsal çöküşe yol açmadan kölelik kurumunu içten çözmeye başladı.

Psikolojik boyutuyla ele alındığında, kölelik bireyin kimliğini ve öz saygısını derinden yaralayan bir kurumdur. Özgürlük, yalnızca statü değişimini değil; kişinin iç dünyasının yeniden inşasını gerektirir.

İslam, azat edilen bireyleri toplum dışına atmak yerine evlilik, ibadet ve eğitim yoluyla topluma entegre etmeyi teşvik etti. Bu yaklaşım, fiziksel özgürlüğü ruhsal bir yeniden doğuşla birleştirdi.

Hukuki ve ekonomik boyutuyla bakıldığında, kölelik mülkiyet hukukunun ayrılmaz bir parçasıydı. Ani bir yasak, sahiplik haklarını elinden alan köle sahiplerinde derin bir ekonomik öfkeye yol açabilir ve sosyal huzuru tehlikeye atabilirdi. İslam, bu dönüşümü fidye uygulamaları ve kefaret yükümlülükleri aracılığıyla yumuşak bir geçişe dönüştürdü.

Eğitimsel boyutuyla değerlendirildiğinde ise zihinsel dönüşüm olmadan kurumsal dönüşümün kalıcı olamayacağı görülür. Kur'an'ın insanlar arası eşitliği vurgulayan evrensel ilkeleri, köleliğin ahlaken reddedilmesini besleyen bir bilinç zemini hazırladı. Bu zemin oluşmadan gerçekleştirilecek bir yasal düzenleme, uygulamada karşılıksız kalırdı.

Firavun Örneği: Kur'an'ın Köleliğe Tarihsel Eleştirisi

Kur'an'ın köleliği nasıl gördüğünü anlamak için Firavun'a ilişkin anlatım son derece aydınlatıcıdır. Şuara Suresi 22. ayet, Nebimiz Musa'nın ağzından Firavun'u şöyle eleştirir: "Ve işte başıma kaktığın o nimet İsrailoğullarını köle edinmedi." Bu ifade, bir toplumu köleleştirmenin zulüm olduğunu ve bu zulme dayanan nimetin övünç kaynağı değil utanç vesilesi sayılması gerektiğini vurgular. Kur'an, böylece köleliği somut tarihsel bir örnek üzerinden kınar. Firavun figürü, İslam'ın reddettiği düzenin simgesi olarak sunulur; Musa'nın mücadelesi ise özgürleştirme misyonunun nebilik tarihindeki yansıması olarak konumlandırılır.

İslam, köleliği ne meşrulaştırmış ne de desteklemiştir. Kur'an'ın ilgili ayetleri, bütüncül bir okumada ısrarla tek bir yönü işaret eder: esaretten kurtuluş, boyunduruktan özgürleşme ve yalnızca Allah'a bağlı olmanın sağladığı hakiki hürriyet. Kelimelerin etimolojik kökenlerine bakıldığında, "cariye"nin Kur'an'da yer almadığı; "abd", "rakabe" ve "rikab" gibi terimlerin ise özgürleştirme bağlamında kullanıldığı açıkça görülür. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, İslam'ın aşamalı özgürleştirme stratejisi; sosyal kaos oluşturmadan, bireyleri mağdur etmeden ve köklü bir bilinç dönüşümünü hedefleyerek yürütülmüş son derece hesaplı bir toplumsal reformun ürünüdür. Bu süreç, salt bir yasak koymaktan çok daha derin ve kalıcı bir dönüşümü amaçlamıştır. Tevhid inancı bağlamında ise mesele daha da netleşir: İnsan, yalnızca Allah'a kulluk ederek gerçek özgürlüğüne kavuşur. Başka bir insana boyun eğmek, İslam'ın dini temelleriyle doğrudan çelişir. Dolayısıyla kölelik, İslam'ın kabul ettiği bir kurum değil; onun aşmayı ve tarihin dışına atmayı hedeflediği bir cahiliye kalıntısıdır.